

Västerfärnebo kyrka

Renovering av fönster, entrépartier och ljudluckor

Antikvarisk medverkan

Färnebo klockargård 2:1
Västerfärnebo socken
Sala kommun
Västmanlands län
Västmanland

Christina Andersson



Västerfärnebo kyrka

Renovering av fönster, entrépartier och ljudluckor

Antikvarisk medverkan

Färnebo klockargård 2:1

Västerfärnebo socken

Sala kommun

Västmanlands län

Västmanland

Christina Andersson



Denna rapport har framställts av ett företag
vars miljöledningssystem är certifierat enligt ISO 14001
av Svensk Certifiering Norden AB.

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2019

Samtliga foton av Christina Andersson.

Omslag: Nyrenoverat fönster, Västerfärnebro kyrka.

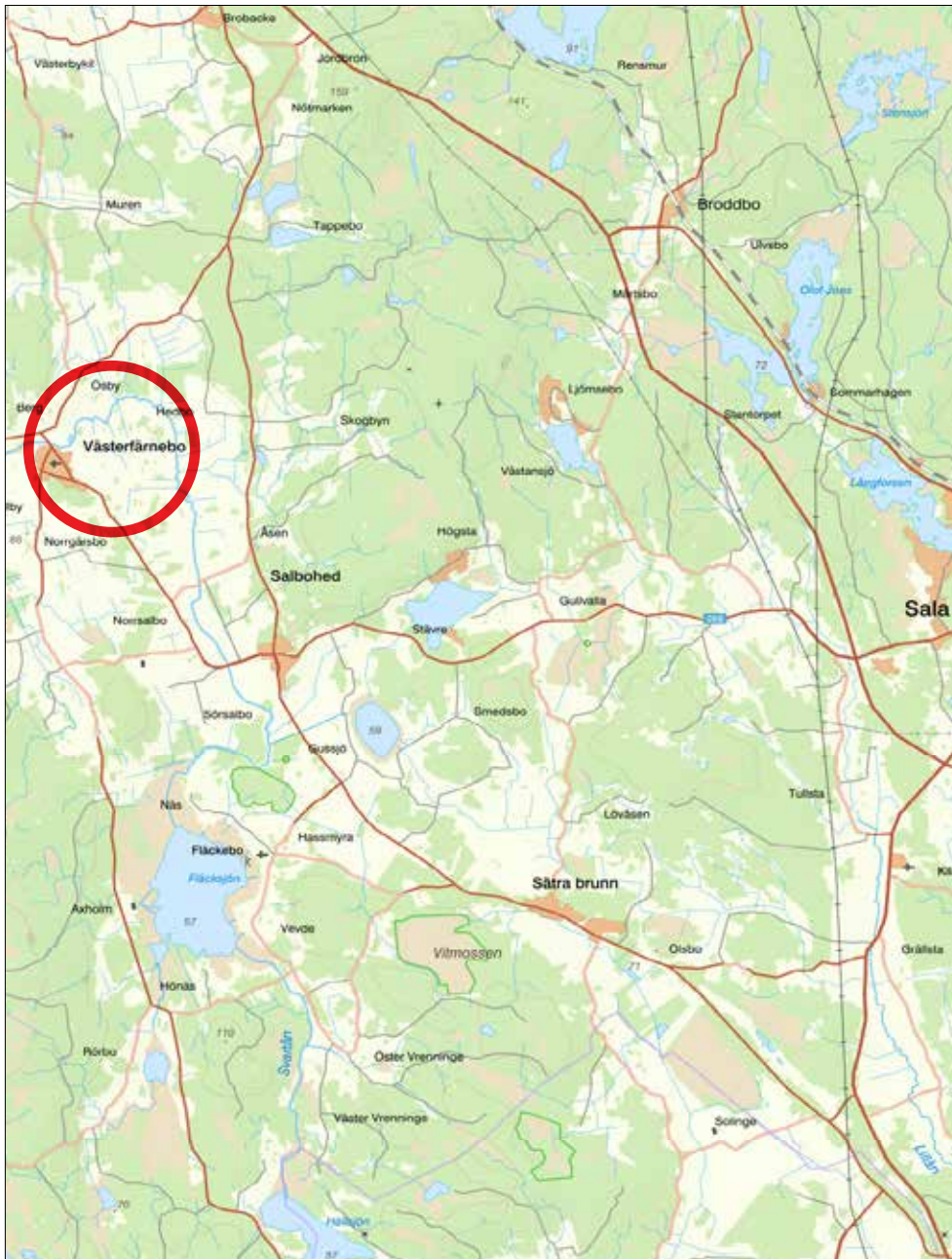
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande MS2012/02954.

ISBN 978-91-7453-825-0

Tryck: JustNu, Västerås 2019

Innehåll

Inledning	3
Beskrivning/historik Västerfärnebo kyrka	5
Skadebild	5
Genomförande	8
Fönster	8
Ventilation	8
Fönsterbänkar	15
Flytt av altarskåp	15
Dörrar	15
Ljudluckor	15
Smidesräcke	15
Luckventiler i grund	22
Resultat	22
Referenser	23
Tekniska och administrativa uppgifter	24



Figur 1. Västerfärnebo kyrka är placerad mitt i byn, cirka 20 km nordväst om Sala. Utdrag ur Länsstyrelsens WebbGis.

Inledning

Västerfärnebo kyrka, som tillhör Västerfärnebo-Fläckebo församling i Västerås stift, ligger centralt placerad i Västerfärnebo och är den största av de två kyrkor som finns i församlingen. Under hösten och vintern 2018 och vidare under våren och sommaren 2019 har kyrkans fönster, entrépartier och ljudluckor renoverats. Renoveringen av Västerfärnebo kyrka föranleddes av beslut från Länsstyrelsen (dnr 433-5177-2016, beslutsdatum 2017-01-30). Projektledare för utförda renoveringsarbeten har varit Svensk Klimatstyrning AB. Målerientreprenörer i projektet var från början Smedstadens Fasad och Kultur AB. Målerifirman gick i konkurs i februari 2019. Detta bidrog till att arbetet under en tid stannade upp. Därefter fortsatte måleriarbetet av samma målare men av två andra företag. Företagen är Viking Måleri & Entreprenad (Niklas Eriksson) och C2 Måleri (Christine Nordman). Byggtreprenör har varit Byggkompaniet i Mälardalen AB. Axelssons Träprodukter AB har varit snickerientreprenör. Maria Ihrsén, målerikonserverator vid Pictor målerikonservering, har varit inkopplad i samband med tillfällig flytt av altarskåpet och förberedelser inför flyttning. Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) har medverkat som antikvarier på uppdrag av Västerfärnebo-Fläckebo församling.

Beskrivning/historik Västerfärnebo kyrka

Västerfärnebo kyrka är en korskyrka med centraltorn. Kyrkan har anor från medeltiden men nuvarande utformning fick kyrkan genom ombyggnad från salkyrka till korskyrka med ett torn över korsets mitt under åren 1767–1770. Ombyggnaden genomfördes efter ritningar av byggmästare Walmstedt i Stockholm, som också ansvarade för ombyggnadsarbetena. Inspirationen till utformningen av den nya kyrkan kom troligen från Jean de la Valées ritning till Katarina kyrka i Stockholm som kom att bli en förebild till många kyrkor.

Kvar från den medeltida kyrkan finns murverk av natursten i västra skeppet, medan övrigt murverk i huvudsak består av tegel. Kyrkans exteriör karaktäriseras av spritputsade väggar i gul kulör, med rundbågiga gjutjärnsfönster målade i ärggrön nyans, från 1880. Tornet är slätputsat i vit kulör. Ingångarna i norr, väster och söder har höga 1700-talsdörrar som senare kopparbeslagits. I tornet sitter parvisa, tjärade ljudluckor. På yttertaken ligger falsad kopparplåt. Kyrkorummets västra del och koret är täckta med medeltida stjärnvalv, medan korsmitten och korsarmarna från 1767–1770 täcks med kryssvalv. Kyrkorummet karaktäriseras fortfarande av 1934 års omfattande restaurering, då bland annat kyrkobänkar gjordes om och korfönstret fick glasmålningar. Valv och väggar är slätputsade och har en gråvit kulör. Genomgående ligger lackade brädgolv. Bänkinredningen är grönmålad. Av senare ombyggnader kan nämnas en genomgripande omdaning av sakristian 1977–1978. Entrén i söder gjordes om 1990 och där inreddes två aktivitetsrum. Vid samma tillfälle målades fönster, dörrar och ljudluckor. Fasaden och fönstren genomgick senast en renovering 1997.

Skadebild

Fönster, dörrar och ljudluckor har med undantag av tjärning av ljudluckor samt renovering av fönster i lanterninen, inte underhållits sedan renoveringen på 1990-talet. Flertalet av fönstren var dock i bra skick avseende trä och metall. Dock var färgskikten nedbrutna av ålder och fönstren har haft problem med imma mellan bågarna under vintertid. Ljudluckor och luckor i lanterninen uppvisade vissa rötskador. Mindre träreparationer behövde därför göras på södra och östra luckorna. Kyrkans entrépartier är från olika årtionden och har olika utförande och färgsättning. Ytterdörrar till söder, norr och väster behövde målas om. Dörrar i vindgången var nötta och behövde bättringsmålas. Sakristians plåtklädda dörr behövde målas om utvändigt. Trapphusets entrédörr behövde tjärstrykas.



Figur 2. Besök i augusti 2018. Ställningar är på plats och arbetet med rengöring och skrapning har påbörjats.



Figur 3. Detalj av rengjorda och skrapade gjutjärnsfönster.



Figur 4. Ett av fönstren, sett från ställning. Arbete med skrapning pågår.



Figur 5. En av ljudluckorna i lanterninen. Insidan behöver inte åtgärdas.



Figur 6. Runt fönster före renovering, södra entrén.

Genomförande

Entreprenaden har omfattat ställningsarbeten för åtkomst av fönster – både på utsidan och insidan. Arbetet med renoveringen avseende fönster, entrépartier och ljudluckor har utförts på ett hantverksmässigt sätt med traditionella metoder och material och har genomförts utifrån det åtgärdsprogram som upprättades av Svensk Klimatstyrning AB under 2017 och därefter uppdaterats genom bygghandling daterad 2018-06-25. Ett första startmöte hölls 2018-06-21. Slutbesiktning av genomförda arbeten gjordes 2019-10-23. Medverkande antikvarie har besökt kyrkan vid sju tillfällen under arbetets gång.

Fönster

Gjutjärnsbågar

Träbågar har tagits ur och tvättats med målartvätt, allt löst kitt har tagits bort. Där kittfalsen har frilagts har rost, färg och kittrester tagits bort. Kittfalsen och övriga metallytor har grundmålat med Isotrol Grund klar. Därefter mellanstrykning med Isoguard Pansar. Slutstrykning har genomförts två gånger med linoljefärg. Mycket av fönsterkittet var dåligt och har bytts ut mot nytt linoljekitt. Lös färg och rost har tagits bort från synliga metallytor med stålborste, slippapper och slipkuddar. Enligt måleri-beskrivningen skulle trasigt glas ersättas av Restauro Classic. Detta ändrades under arbetets gång till kulturglas.

Träbågar

Träbågar har tagits ur och renoverats på verkstad. Lagningar har gjorts med kärnfuru. Träet har tvättats med målartvätt och sköljts med vatten. Därefter har färgrester skrapats bort till fast underlag. Löst kitt har avlägsnats och frilagd kittfals strukits med halvolja 50/50. Kompletteringskittning har gjorts med linoljekitt. Tryckkitt har lagts där trasigt glas har tagits bort. Trasigt glas har ersatts av kulturglas. Luftningshål har borrats i horisontella avskiljare och slipats lätt, slipdamm har torkats bort med fuktig trasa. Målning har gjorts med linoljefärg i tre strykningar. Fönstret i östra korsarmen uppvisade röt- och uttorkningskador. På detta fönster utfördes vissa trälagningar. På överljusfönstret ovan södra entrén (figur 5) var bottenstycket genomruttet och har bytts ut. Fönster i lanterninen har målats i en brun kulör, NSC S 8505-G80Y. Fönstrens utsidor har målats i en ärggrön kulör med Wibos linoljefärg, NCS S 4020-G30Y. Fönstrens insidor har målats i en grågrön kulör med Wibos linoljefärg, NCS S 4502-G. Fönster i trapphus har målats i kittvit kulör. Bågar med glasmålningar har renoveras på plats i kyrkan.

Fönsterluckor

Sakristians fönster är försedda med fönsterluckor i trä, utvändigt klädda med plåt. Dessa har rengjorts och målats med linoljefärg, tre strykningar i grå kulör. Fönsterluckorna är målade med linoljefärg från Wibos i en kulör Wibos döpt enligt Riksantikvarieämbetets färgkarta till 5A-3-18.

Ventilation

Ventilation mellan ytter- och innerbåge behövde förbättras. Detta har ordnats genom att två 3/4 tums rör monterats genom putsen. Ytterst på utsidan invid fönstret sitter nu ett nät som förhindrar att insekter kommer in. Putsen mellan rutorna och de nya ventilationshålen har lagats med hydrauliskt kalkbruk och avfärgats likt befintliga väggytor med kalkfärg. Vid slutbesiktning konstaterades att fönsterrutorna i samtalsrummet fortfarande har en tendens att imma. Det bestämdes att fönstret kommer att hållas under uppsikt under kommande kalla årstid, för att se om problemen kvarstår.



Figur 7. Korffönstret sett från utsidan, före renovering i augusti 2018.



Figur 8. Överljus, södra entrén. Spröjsen är klädda med koppar och munbläst glas. Bågstycket var ruttet och behövde bytas.



Figur 9. Lucka på ventilationsöppning placerad i grunden före renovering.



Figur 10. Dörr till källaren hade enstaka rostskador före renoveringen.



Figur 11. Fönster över västra entrén, utvändigt med beslag av smidesjärn. Även vissa fönsterglas var trasiga.



Figur 12. Torn med tjärade luckor före renovering i augusti 2018. Lanterninens fönster har tagits ner för renovering på verkstad.



Figur 13. Inspektion av nymålade gjutjärnsbågar. Ett av fönstren sett från byggnadsställning den 26 september 2018.



Figur 14. Södra lunettfönstret var monterat bakom en stängd trälucka. Vid besök i september var fönstret på verkstad för renovering. Lägg märke till träluckan som är nedfälld.



Figur 15. Ventilationen mellan ytter- och innerbåge ska möjliggöras genom rör som monteras genom putsen i fönstrens nederkant. På utsidan sänts ett nät. Vid platsbesök i december 2019 har rör och nät börjat komma på plats.



Figur 16. December 2018. Bättringsmålning av dörrpartier i norra vindfånget har färdigställts. Väggarna i vindfånget har också fått en uppfräschning med brunorange emulsionsfärg i kulör NCS S 3050-Y60R.



Figur 17. Norra dörrparet, sett från kyrkorummet.



Figur 18. Samma dörrpar som i figur 17, detalj av insidan (vingfånget).



Figur 19. Nymålade träbågar. Fönster sett inne från kyrkan.



Figur 20. Utsikt från trapphuset, fönstren nedtagna.



Figur 21. Dags att montera nyrenoverade fönster i lanterninen.



Figur 22. Fönstren i lanterninen är målade med linoljefärg i mörkbrun kulör NCS S 8505-G80Y.



Figur 23. Montering av nymålade fönster i trapphuset. Fönstren är målade med kittrvit linoljefärg.



Figur 24. Nyrenoverade fönster åter på plats i tornets lanternin.



Figur 25. Detalj av nyrenoverat lås.



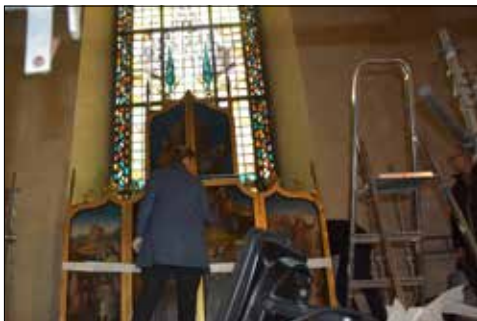
Figur 26. Detalj av nyrenoverade överljus, västra entrén.



Figur 27. Pågående arbete ventilation, insida fönster.



Figur 28. Konservator arbetar med altarskåpet före flytt i mars 2019.



Figur 29. Altarskåpet förseglas före flytt.



Figur 30. Skåpet flyttas.

Fönsterbänkar

Fönsterbänkar av plåt har rengjorts med målartvätt, sköljts med vatten och därefter har lös färg skrapats bort med stålborste. Grundstrykning har gjorts med Isotrol Grund klar. Mellanstrykning med Isoguard Pansar. Slutstrykning har gjorts två gånger med linoljefärg.

Flytt av altarskåp

Kyrkans altarskåp är tillverkat i Antwerpen i början av 1500-talet och står placerat på altaret framför korets östra fönster. Utrymmet mellan fönster och altarskåp var för trångt för att skåpet skulle kunna stå kvar vid restaurering av fönstret, vilket föranledde beslut om att tillfället flytta skåpet. Maria Ihrsén, målerikonservator vid Pictor målerikonservering, besiktade skåpet och medverkade vid flytten den 29 mars 2019. Före flytt av skåpet säkrades förgyllningar och löst sittande figurscener (figur 28). Altarskåpet, som väger cirka 150–200 kg, flyttades av två starka karlar med hjälp av endast bärremmar. Efter restaureringen har skåpet åter flyttats tillbaka och försetts med ny belysning.

Dörrar

Kyrkans dörrar har åtgärdats på plats. Likt fönstren har dörrarna rengjorts, träytor har torrskrapats och slipats lätt. Vid behov har äldre spacklingar skrapats ur och ersatts med linoljekitt. Smide har rengjorts från gammal färg med färgborttagningsmedel och målats med linoljefärg. Färgen som använts på smide har blandats med 1/4 kokt linolja. Lås och gångjärn har smörjts med paraffinolja. Invändigt har flertalet dörrar endast bättringsmålats.

Ljudluckor

Tornets klockvåning är försedd med åtta ljudluckor. Dessa är utvändigt klädda med panel i fiskbensmönster och målade med tjära. Enligt Länsstyrelsens beslut skulle tre av dörrbladen nytillverkas av kärnfuru. Detta behövde dock inte genomföras. En av ljudluckorna har lagats i nederkant. Vidare så är en av ljudluckorna försedd med ett litet glasat fönster. Det visade sig att fönstret var genomruttet och behövde nytillverkas. Vid besiktning konstaterades att det nytillverkade fönstret är betydligt ljusare än ljudluckan där det sitter placerat. Enligt enhälligt beslut på mötet får fönstret fortsättningsvis vara ljusare. Samtliga luckor har borstats och tjärats med dalbränd tjära, två strykningar. Vid slutbesiktningen konstaterades att de luckor som sitter i söder kan behöva tjäras en extra gång. Luckornas insidor har inte behandlats.

Smidesräcke

Runt kyrkans lanternin sitter ett smäckert smidesräcke som kröns av åtta förgyllda klot. Räcket har tvättats med alkalisk målartvätt och löst sittande färg har borstats bort. Räcket har därefter grundstrukits med Isotrol Grund och därefter har mellan- och slutstrykning gjorts med Isoguard Pansar i svart kulör. Inledningsvis var tanken att de förgyllda kloten åter skulle förgyllas, detta utfördes aldrig. Kulorna är dock oljade. Vid slutbesiktningen kom frågan upp på nytt. Kyrkan planerar därför att förgylla kulorna vid ett senare tillfälle.



Figur 31. Flytt av altarskåp den 29 mars 2019.



Figur 32. Altarskåpet har flyttas.



Figur 33. Korets östra fönster före renovering.



Figur 35. Detalj av glaset före renovering.



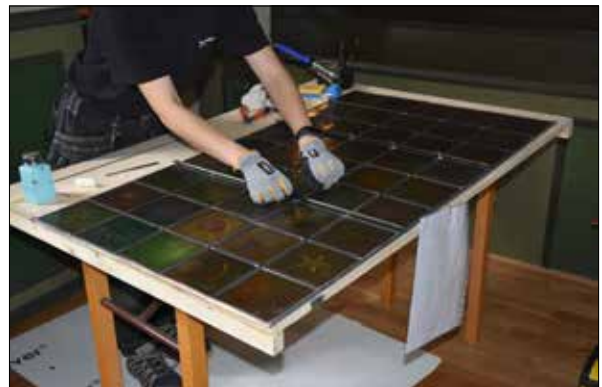
Figur 36. Pågående arbete.



Figur 34. Pågående arbete med glasmålningar i koret.



Figur 37. Besök i maj 2019. Förberedelse med linoljekitt.



Figur 38. Arbete pågår med nedtagna glasmålningar.



Figur 39. Under tiden som östra korfönstret restaurerades och altarskåpet tillfälligt hade flyttats löste man situationen med en skärm föreställande altarpupsatsen.



Figur 40. Östra korfönstret nästan klart den 21 maj 2019.



Figur 41. Nymålade järnbeslagen dörr som leder in till sakristian.



Figur 43. Nymålade räcke och oljad kula, lanterninen i oktober 2019.



Figur 44. Fönstret placerat i en av ljudluckorna var genomruttet och har bytts ut. Här står det äldre fönstret.



Figur 42. Nymålade fönster, dörr in till vindstrappan samt nymålade lucka i grund, oktober 2018.



Figur 45. Det nya fönstret sitter på plats vid slutbesiktning i oktober 2019.



Figur 46. Detalj av norra vingfångets dörr. Lådet kommer att smörjas in och inte bytas.



Figur 47. Nyttillverkat fönster på plats, oktober 2019.



Figur 48. Detalj av rengjord och målad brandförsäkringsskylt som åter monterats på dörren till trapptornet.



Figur 49. Nymålade och nyputsade fönsterrutor, utsikt mot kyrkogård.



Figur 50. Detalj av sakristians fönster, slutbesiktning i oktober 2019. Blyinfattad glasmålning sattes in 1934.



Figur 51. Sakristians fönster och fönsterluckor, västra sidan.



Figur 52. Ventilationslucka. Grunden har totalt nio stycken.



Figur 53. Detalj av ventilationsgaller, fönster och fönsterbleck, slutbesiktning i oktober 2019.



Figur 54. Nyrenoverad ventilationslucka. Sockeln måste på sikt åtgärdas, men det är ett kommande projekt.

Luckventiler i grund

Kyrkan är försedd med nio ventiler, flertalet med gjutjärnsluckor placerade i grunden. Dessa har tvättats, borstats med stålborste och därefter grundmålats med Isotrol Grund, därefter mellanstrykning med Isoguard Pansar. Slutstrykning har gjorts med linoljefärg. Resultatet blev mycket bra, men vid slutbesiktning konstaterades att grunden också behöver åtgärdas. Översyn av grunden ingick dock inte i detta arbete och får bli en senare åtgärd.

Resultat

Åtgärderna följer villkoren i Länsstyrelsens beslut (dnr 433-5177-2016, beslutsdatum 2017-01-30), med få avvikelser som godkänts under arbetets gång. En avvikelse från beslutet var att de tre ljudluckor som enligt beslutet från Länsstyrelsen skulle bytas mot nytillverkade, inte behövde bytas ut. Under planering och utförandet av åtgärder har det funnits lyhördhet från samtliga parter angående antikvariska frågor och resultatet är ur antikvariskt perspektiv bra.

Vid besiktningen konstaterades att lanterninens pardörrar i söder kan behöva tjäras en gång till. Kyrkorummets fönster har förutom målning försetts med nya ventiler och tvättats rena, vilket bidragit till bra slutresultatet. Trasiga glas har bytts mot kulturglas och inte Restauro Classic (som angavs i Länsstyrelsens tillstånd).

Vid slutbesiktningen konstaterades att kyrkans grund på sikt behöver få en översyn. Detta blev extra tydligt när ventiler i grunden har restaurerats till belåtenhet. Ur ett antikvariskt perspektiv vore det också önskvärt om de förgyllda kulorna som sitter placerade på lanterninens smäckra smidesräcke på sikt förgylls, nu när räcke och fönster blivit så fina.

Referenser

Länsstyrelsens karttjänster (WebbGis).

Arkivstudier, ATA.

Bebyggelseregistret.

<https://www.svenskakyrkan.se/Sve/Bin%20a4rfiler/Filer/f584fc72-0039-42c9-8164-be8d-ba1b8f0a.pdf>

Ahlberg, H. & Björklund, S. 2000. *Västmanlands kyrkor i ord och bild*. Borlänge.

Garmo, S. 1999. *Västerås stifts kyrkoberivningskommitté. Västerfärnebo kyrka*. Västerås.

Lannergård, S. 1986. *Västerås stifts kyrkoberivningskommitté. Västerfärnebo kyrka*. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr: KM18079
Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum: 433-5177-2016
Typ av undersökning: Antikvarisk medverkan
Undersökningsperiod: Juni 2018–oktober 2019
Landskap: Västmanland
Län: Västmanland
Kommun: Sala
Socken: Västerfärnebo
Fastighet: Färnebo klockargård 2:1
Beställare: Västerfärnebo-Fläckebo församling
Entreprenörer: Byggkompaniet i Mälardalen AB
Viking Måleri & Entreprenad (Niklas Eriksson)
C2 Måleri (Christine Nordman)
Axelssons Träprodukter AB

Antikvarisk medverkan: Christina Andersson
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41
722 12 Västerås